

TARTU JAAN POSKA GÜMNAASIUM

HANNA HEINMETS

11.B KLASS

ISIKUTAJU MEHCHANISMIDE TOIMIMINE JA EELARVAMUSTE MÕJU ISIKUTAJULE

JUHENDAJA INGA VENDELIN

SISSEJUHATUS

Inimestevaheline suhtlemine on nii tavapärane ja loomumane tegevus, et vestluses osalevatele varjatud ning kohati keerukatele psühholoogilistele tajumise ja tunnetamise protsessidele tähelepanu ei pööratagi. Inimesed ei jää teistega suhtlemisel erapooletuks, vaid kujundavad oma arvamusi. Eelarvamused mõjutavad inimeste igapäevaotsuseid ja suhtlemist. Kasulik on tunda isikutaju mehhanismide toimimise põhimõtteid, sest siis on võimalik eelarvamuslikku suhtumise negatiivset mõju teadlikult vähendada.

Autor valis teema eelkõige huvist psühholoogiateaduse vastu ja soovist isikutaju toimimist mõista ning sügavamalt tunda õppida. Samuti oli huvi selles valdkonnas teaduslik katse teha.

Uurimistöö eesmärgid on selgitada isikutaju olemust ja mehhanisme ning analüüsida isikutaju mõjutegureid. Peamised uurimisküsimused on järgmised.

1. Mis kujundab isikutaju?
2. Millistest tunnustest lähtutakse isiksuse üle otsustamisel?
3. Kuidas on seotud stereotüübid ja haloefekt esmamulje kujunemise ning muutumisega?

Küsimustele otsiti vastuseid erialasest kirjandusest ja 23 vabatahtliku Tartu Jaan Poska Gümnaasiumi õpilasega tehti teemakohane katse. Eksperimendis osalejatelt saadi küsimustiku abil infot üldistest esmamulje kujunemise põhimõtetest. Katses kasutati kuut portreefotot ja katse lõpus vastasid osalejad analüüsiküsimustikule.

Töö koosneb kuuest peatükist. Esimeses peatükis keskendutakse tajule, isikutaju olemusele ning isikutaju mehhanismide töö põhimõtetele. Teises peatükis seletatakse eelarvamusi, stereotüüpe, esmamuljet ja tuuakse välja nende kujunemine ning omavaheline seotus.

Kolmandas peatükis võetakse üldiselt kokku kehakeel ja miimika ning räägitakse pildipõhisest isikutuvastamisest. Neljandas peatükis tuuakse välja psühholoogiliste katsete erinevaid meetodeid ja kirjeldatakse peamisi katse läbiviimise tingimusi. Viiendas ja kuuendas peatükis kirjeldatakse katse tulemusi ning analüüsitakse, kuidas kujuneb isikutaju ja esmamulje piltidelt inimesi tajudes.

Siinset tööd iseloomustavad järgmised märksõnad: isikutaju, stereotüübid, esmamulje, eksperiment, pildipõhine inimese analüüs.

Uurimistöö valmis tänu juhendaja Inga Vendelinile ja katses osalenud vabatahtlikele.

SISUKORD

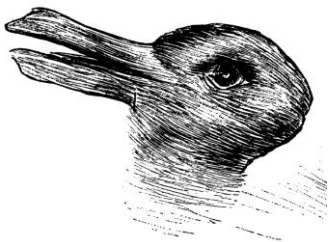
SISSEJUHATUS	1
SISUKORD	3
1. TAJU	4
1.1. Isikutaju	5
1.2. Isikutaju mehhanismid.....	7
2. EELARVAMUSTE OLEMUS JA KUJUNEMINE	9
2.1. Stereotüübid	9
2.2. Esmamulje	10
3. KEHAKEELE MÕJU MULJE TEKKIMISEL.....	12
4. PSÜHHOLOOGILISED EKSPERIMENDID	13
5. METOODIKA.....	14
6. TULEMUSTE ANALÜÜS	16
6.1. Katse tulemused	16
6.2. Analüüsiküsimustiku tulemused	21
KOKKUVÕTE	23
ABSTRACT	25
KASUTATUD MATERJALID.....	26
Lisa 1. Katsejärgne analüüsiküsimustik.....	28

1. TAJU

Taju ehk pertseptsioon on automaatne esemete ja nähtuste peegeldamine, ühendamine, tõlgendamine ning meeleorganite abil püsiva ühtse terviku loomine ajus. Taju kui tegelikkuse meelelise peegelduse ühte vormi mõjutavad välistegurid ehk stiimulid (Bachmann ja Huik, 1989, lk 8). Taju ülesanne on saadud infost luua võimalikult täpne, usaldusväärne ning tõepärane terviklik pilt, et inimene saaks vastavalt olukorrale reageerida ja otsuseid langetada. Tajumisprotsessi tulemusena identifitseeritakse mõjurid ja seostatakse need eelneva kogemusega (Bachmann ja Huik, 1989, lk 8). Taju peamised liigid on järgmised: isikutaju, ruumitaju, ajataju, liikumistaju jne (Palk, 2017).

Taju ise on ainult üks vaimse tegevuse vorm mitmete teiste tunnetusprotsesside hulgas. Eristatakse veel aistingut, mälu, kujutlust, tähelepanu, mõtlemist vms. Tunnetusprotsess on pidev infotöötlus, mille käigus tekivad kujundid, kujutlused, vaimsed pildid tegelikkusest vms. Tunnetusprotsessid jaotatakse sisu poolest mitmeks liigiks, kuigi kõik on omavahel tihedalt seotud. Näiteks põhineb loogiline tunnetamine andmetel, mis saadakse meelelisel tunnetusel. Aisting meelelise tunnetuse lihtsama vormina on jällegi alus tajule, kujutlusele ja mõtlemisele. (Bachmann ja Maruste, 2001, lk 81–82)

Taju on subjektiivne tõlgendus välismaailmast, mis on ühelt poolt vägagi individuaalne, sest inimesed tõlgendavad maailma erinevalt ja pööravad tähelepanu eri detailidele, lähtudes kogemustest, tunnetest, ootustest jne. Kõige paremini annavad sellisele faktile kinnitust kahemõttelised pildid (pilt 1). Teiselt poolt pole taju teke aga kindlasti mitte juhuslik, vaid järgib kindlaid reegleid. Näiteks kasutavad tajujad filtreid ehk struktuure, millega luuakse individuaalsemad tajuprotsessid. Need jagunevad omakorda kaheks: füsioloogiliseks filtriks, mille puhul kasutatakse meeleelundeid, ja psühholoogiliseks filtriks, kus mängib rolli isiklik huvi ning emotsioonid. Tõestatud on, et tajudes kaldutakse objektide poole, mis või kes on tajujale sarnasemad, tuttavamad ning tekitavad kindlus- ja turvatunde. (Tamm, 2017)

Pilt 1. Kahemõtteline pilt (Farand, 2016)

Tajupsühholoogiale lähenetakse nii empiristlikult kui ka nativistlikult. Esimese puhul usutakse, et inimesed õpivad tajuma läbi kogemuste. Teise korral eeldatakse, et inimestel on kõik vajalikud tajumisvõimed kaasasündinud. Seda valdkonda on uuritud pikalt ning imikute, loomade ja erinevate kultuuridega tehtud uuringute põhjal võib öelda, et mõned tajuosad on juba sündides olemas ja osa omandatakse elu jooksul. (Perceptual Psychology, 2010)

Olenemata sellest, et taju on inimestele ellujäämiseks väga oluline, esineb tajuhäireid. Taju hindamisel jagatakse häired psühhosensorseteks (agnoosia, derealisatsioon jne), kvantitatiivseteks (anesteesia, hüpesteesia, hüperesteesia) ja kvalitatiivseteks häireteks (psühhopatoloogia). Viimase alla kuuluvad illusioon, mille puhul eksitakse objekti omaduses või loomuses, ja hallutsinatsioon ehk tajuhäire, mille korral tajutakse midagi, mida reaalselt ei eksisteeri (Hallutsinatsioonide ja illusioonide erinevus, 2019).

1.1. Isikutaju

Kõiki isikutaju ja inimesetundmise nähtusi ja protsesse nimetatakse sotsiaalseks pertseptsiooniks. Isikutaju kujutab endast nii inimese kui ka tema kujutise (näiteks fotol) ühepoolset tajumist teise isiku poolt (Kidron, 1986, lk 36). Inimesi tajutakse peamiselt omaenda emotsionaalsest seisundist, hetkehuvidest, ootustest ja omavahelistest suhetest lähtudes (Kidron, 2004, lk 45–46). Seetõttu saab öelda, et see, kuidas ümbruskonda ja isiksusi tunnetatakse, näitab, milline tajuja ise on (Kidron, 1986, lk 35). „Isikutaju pole õigupoolest kuigi õnnestunud mõiste: ühe inimese tajumisega teise poolt liitub enamasti ka vaatlusaluse mõistatavpüüdmine, tema tundmaõppimine, psühholoogiline analüüs, suhtumise „väljalugemine“, kõlbeline või esteetiline hindamine, oletatava käitumise prognoos.“ (Kidron, 1986, lk 37)

See, kuidas isikust esimene ülevaade saadakse, kujutab endast keerulist ja ainulaadset protsessi. Isikutaju kujunemise lihtsustamiseks on protsess jagatud etappideks. Staadiumid täituvad kindla järjekorra alusel ning annavad kokkuvõtvalt esmase ülevaate ja arvamuse tajutavast isikust. Isikutaju etappe eristatakse järgnevalt:

- 1) äratundmine (väliste tunnuste alusel esmamulje kujunemine);
- 2) üldmulje kujunemine (teatud omaduste väärtustamine);
- 3) sotsiaalsete tunnuste kujunemine (rahvus, perekonnaseis jne);
- 4) omavaheliste suhete prognoos (milliseks kujuneb suhe). (Kidron, 2004, lk 46)

Inimestevahelistel suhetel on isikutaju kujunemisel suur roll. Kaldutakse hoiduma nende isikute poole, kes on meeldivamad ja sarnasemad. Samuti on olulised suhtlemiskontaktide tihedus ja suhete lähedus. Lähedaste inimeste puhul tajutakse isiku ainuomadusi, mitte enam

üldist ja stereotüüpset tausta. Ka isiku käitumise juures hakatakse tähelepanu pöörama just sellisele käitumisele, mis erineb tema tavapärasest olemusest. Pealiskaudsete suhete korral esineb rohkem partsiaaltaju efekt ehk inimeses nähakse vaid rollikehastajat. Lisaks sellele kujunevad välja ootusmudelid, mille korral ollakse harjunud isikut nägema mingis kindlas rollis. Kinnistunud ootusmudelite puhul ei aktsepteerita ega märgata enam uusi ja muutunud käitumisjooni. See selgitab ka inimeste huvi uute suhete ja seltskondade vastu. (Kidron, 1986, lk 52–54)

Nii iseenda kui ka teiste taju mõistmisel ja analüüsimisel kasutatakse Johari akna mudelit (tabel 1), mis visualiseerib isiku tuntud ja tundmatu info küljed. See mudel annab mõista, et kõigil on olemas nende n-ö tegelik mina, kuid tihti jääb see erinevatel põhjustel teiste eest varjatuks. Positiivsete suhete korral domineerib avatud ala, negatiivsetes olukordades aga varjatud ala. (Trell, 2006, lk 12)

Tabel 1. Johari akna mudel (Allikas: Trell, 2006)

	endale tuntud	endale tundmatu
teistele tuntud	avatud ala kõik, mis on teada nii endale kui teistele	pime ala see osa inimesest, mida teised näevad või tunnevad, aga on endale teadmata
teistele tundmatu	varjatud ala inimese need omadused, mis talle endale on teada, aga mida teiste eest varjatakse	tundmatu ala ala, mis on tundmatu nii endale kui ka teistele ja mis avaldub uutes, ekstreemsetes olukordades

Alade suurus ja vahetegur suhtlemisel ning suhete arengus on erinev. Inimeste teineteisemõistmine ja tihe suhtlus suurendab avatud ala, suhtluspausid ning arusaamatused suurendavad varjatud ala. Võõras seltskonnas toimub varjatud ala avamine aeglaselt ja ettevaatlikult usalduse ja tagasiside saamise alusel. Pime ala annab üldjuhul märku vähesest enesetundmisest. (Kidron, 1986, lk 55)

Nagu varem mainitud, esineb tajuvigu. Erinevate tajuliikide puhul on vead erinevad, kuid siiski olemas. Isikutaju levinumad vead on (Trell, 2006, lk 12):

- 1) haloefekt (teistsugune ja esilekerkiv tunnus);
- 2) projektsioon (enda iseloomujoonte omistamine kellelegi teisele);

- 3) stereotüpiseerimine (inimeste lihtsustav kategoriseerimine);
- 4) loogiline järeldamine (nähtavatest tunnustest otsuse tegemine).

Isikutaju on tugevalt subjektiivne, kuna tajumisel jõuab aju korraga suur hulk infot, mille abil on vaja leida isiklike huvide ja eesmärkide lahendamisel tekkinud küsimustele ja kahtlustele kiireid ja loogilisi vastuseid. Selline ühepoolsete oletuslike järelduste tegemine teiste kohta on samuti isiku tajumisel üks esimesi ja levinumaid vigu, mis on otseselt seotud ka eelnimetatud isikutaju vigadega. (Kidron, 1986, lk 42)

1.2. Isikutaju mehhanismid

Isikutaju põhimehhanismid aitavad vastuvõetud infot kiiresti analüüsida ja vastavalt olukorrale vastata. Mehhanismid töötavad erineva sügavus- ja detailsusastmega ning neid kasutatakse alateadlikult. Kidron (1986, lk 39–42) on peamisi isikutaju põhimehhanisme kirjeldanud järgmiselt:

- 1) kategooriate kohaldamine ehk stereotüpiseerimine – peamised rühmitused on vanus, sugu, rass, usk, elukutse vms;
- 2) loogiline järeldamine – tervikliku pildi loomine, lähtudes nähtavatest omadustest ja käitumisjoontest;
- 3) analoogiate kasutamine – isiku sarnastamine iseendaga;
- 4) empaatial põhinev isikutaju – teise inimese rolli kehastumine, et mõista tema sisemaailma;
- 5) projektsioon – teisele iseenda loomuomaduste ülekandmine;
- 6) juhttunnustest lähtumine – otsuse tegemine, lähtudes kindlast, silmatorkavast tunnusest; haloefekti kujunemine;
- 7) lähtumine psühholoogilistest tavatõdedest – teises isikus saab mõista neid tunnuseid, omadusi, mis on endalgi;
- 8) lihtsustamine – raskesti hõlmatava info muutmine äraseletatuks;
- 9) äärmushinnanguist hoidumine – erandlike omaduste ignoreerimine;
- 10) varemotsustatu kopeerimine – kinnistunud ettekujutus blokeerib uued omadused ja käitumisjooned;
- 11) tajukujundi tasakaalustamine – üldpildile vasturääkivad tunnused tõlgendatakse ümber, et tekiks loogiline tervik.

Mehhanismide eesmärk on luua teisest võimalikult ülevaatlik, kuid detailidest vabastatud tajukujund, mis oleks edaspidiseks suhtlemiseks usaldusväärne. Ka mehhanismide kasutamisel algab andmete kogumine tahtmatult välistunnuste vaatlusest ja analüüsist. Suurim puudus nende puhul on aga anda tajutavast moonutatud ja tugevalt subjektiivne ülevaade. (Kidron, 1986, lk 42)

Isikutaju ei koosne üksnes sõnaliselt teiste omaduste kirjeldamisest. Seetõttu on isikutaju põhimehhanismide kõrval kasutusel veel ka abimehhanismid. Abimehhanismid aitavad tunnetada ja teavet edasi anda mitteverbaalsel kujul. Tajumisel on oluline hinnata mõlema poole emotsionaalset seisundit, suhtlemisvalmidust, käitumiskavatsust vms. Kuigi kehakeelt vaadeldakse kui isikutaju kõrvalefekti, kasutatakse seda protsessi siis, kui taju ise on blokeeritud või ebaadekvaatne. (Kidron, 1986, lk 44–45)

2. EELARVAMUSTE OLEMUS JA KUJUNEMINE

Suuremal või vähemal määral on kõigil omad eelarvamused nii inimeste kui ka erinevate objektide ja valdkondade kohta. Kuna eelarvamuste kujunemine ja kasutamine on nii igapäevane tegevus, ei pöörata enam erilist tähelepanu selle tegelikule tähendusele ja mõjule. Eelarvamuseks nimetatakse kinnistunud hoiakut kellegi või millegi suhtes, mis ei luba näha tajutavat kui indiviidi. Kuigi eelarvamus võib kujuneda ka positiivseks, on seda rohkem seostatud negatiivse tähendusega. (Hayes, 2002, lk 119–125)

Erinevate eelarvamuse teooriate loojad ning edasiarendajad väidavad, et eelarvamuste kujunemise võimalusi on mitu. Ühest küljest võib inimeste eelarvamuslik käitumine olla osa nende põhiinstinktist ja juba bioloogiliselt kaasasündinud. Teisest küljest aga väidetakse, et eelarvamusi kujundab kultuur ning ühiskond, milles on üles kasvatud. Kuid seda, kuidas terve ühiskond või ühiskonnagrupid eelarvamuslikuks muutuvad, on raske selgitada. (*Ibid.* lk 119–125)

Eelarvamuslik suhtumine ei teki lihtsalt niisama, vaid kindlate tunnetuslike mehhanismide alusel. Nende alla kuuluvad: kategoriseerimine (stereotüüpide kujunemine), assimileerimine ehk sarnastamine (hinnangute kasutamine kategoriseerimisel), kokkukuuluvuse otsimine (oma hoiakute seletamine ja õigustamine). Nimetatud mehhanismide väljakujunemisel individide või ühiskonnagruppide seas võib see välja viia teiste gruppide vältimise, diskrimineerimise, väljajuurimise või lausa füüsilise ründeni. (*Ibid.* lk 119–125)

Eelarvamused kui sellised on keerukad nähtused, kuid nende vähendamine ühiskonnas ei ole teatud põhitingimuste olemasolul võimatu. Eelarvamuslike hoiakute leevendamiseks on vaja osaliselt võrdset staatust, isikliku tutvumise potentsiaali, kontakti mittestereotüüpsete isikutega, gruppidevaheliste kontaktide sotsiaalset toetust, vajadust ühiseks jõupingutuseks. Need tingimused võivad mõjuda kas positiivselt ehk vähendavad eelarvamuslikku käitumist ning mõtlemist või siis negatiivselt ehk süvendada seda, kas indiviidis või terves ühiskonnagrupis. (*Ibid.* lk 119–125)

2.1. Stereotüübid

Lisaks isikutajule ja eelarvamustele on inimestest isikliku mulje kujunemisel oluline roll stereotüüpidel. Stereotüüpiseerimiseks nimetatakse teiste isikute mingite kindlate ning ühtsete tunnuste alusel klassifitseerimist. (Hayes, 2002, lk 70) Peamised grupeeringud inimeste rühmitamisel on järgmised: vanus, sugu, rass, usk, seksuaalsus, elukutse vms. Lisaks eelnimetatud rühmitamisele on inimestel harjumus ühendada isikute füüsilised omadused

nende iseloomujoontega. Näiteks peetakse kõrgelaubalisi inimesi arukateks, tüsedaid heasüdamlikeks, blonde rumalateks jne. (Kidron, 2004, lk 50)

See, kuidas stereotüüpilisi vaateid kujundav mehhanism töötab, on üpris lihtne. Esiteks kategoriseeritakse tajutav isik kindlasse rühma. Teiseks hakatakse temas tähele panema sellele grupile omaseid jooni. Viimaseks blokeeritakse isiku kõik teised tunnused ning märgataksegi ainult stereotüüpilisi omadusi. (Kidron, 2004, lk 50) Tulemus on stereotüüpne ülevaade isikust, mis küll lähemal tutvumisel vähem domineerima hakkab, kuid jääb alateadvusesse siiski püsima.

Stereotüüpse hinnangu tekkele võib läheneda nii positiivse kui ka negatiivse vaatenurga alt. Stereotüübi kujunemisel ei lähtuta inimesest kui indiviidist, vaid paigutatakse ta juba varemloodud rühma (Kidron, 2004, lk 49). Mingis mõttes on see kasulik, sest saadud info kiire kategoriseerimine aitab suhelda ning kiiresti reageerida. Kahjuks toob stereotüüpide loomine ja kasutamine ikkagi rohkem kahju kui kasu. Näiteks võib inimesel välja kujuneda stereotüüpiseerimise hirm, mille tagajärjel kardetakse teha midagi, mis tahtmatult seostaks tema ja ta tegevuse negatiivse stereotüübiga. Sellist ohtu võivad tunnetada isegi need, kes ise stereotüüpidesse ei usu. (McLeod, 2017)

Stereotüübid ei kujune ainult isiklike eelarvamuste tagajärjel, need on tekkinud kultuurilisel tasandil ning liiguvad edasi põlvest põlve, kujundades püsivaid, sügavalt juurdunud, negatiivseid ja lihtsustatud stereotüüpe. (Soostereotüübid...) Stereotüüpilised arvamused võivad erineda nii riigiti kui ka põlvkonniti. Kuigi näiteks tänapäeva põlvkonnad pooldavad rohkem võrdõiguslikkust ja on stereotüübivabamad, leidub siiski ka neid, kes on võtnud konservatiivsema hoiaku. (Biin, 2015)

2.2. Esmamulje

Kindlasti on kõik märganud, et uute inimestega esimest korda kohtudes tekib neist lühikese ajaga üpris terviklik ülevaade ning arvamus, mis ka hilisemal suhtlemisel suurt rolli mängib. Sellist subjektiivse hinnangu teket nimetataksegi esmamulje efektiks. Oluline on see, et esimesel kohtumisel ülesnäidatud olek kinnistub ning jääb teistega püsima. Seda sellepärast, et inimesed kalduvad esimesi nendeni jõudnud fakte tõeks pidama. Seetõttu, kui näitate välja rõõmsameelsust, kujunevad teist positiivsed arvamused, mis võivad hilisemad negatiivsemad kogemused ära neutraliseerida. Kuid negatiivse esmamulje puhul on hiljem hoopis raskem teistes väljakujunenud arvamust positiivsemaks muuta. (Demarais ja White, 2005)

Esmamulje kujunemisel mängib suurt rolli tajuja ise, sest tema arvamuste, eelistuste ning loovuse põhjal tekib vaadeldavast lõplik ülevaade. Mulje loomine algab välistunnuste tajumisega. Esimesena nähakse üldisemaid jooni (sugu, rass, vanus vms), seejärel pööratakse tähelepanu füüsilistele tunnustele, emotsioonidele, stiilile ja korrastatusele. Kõigil on teiste välistunnuste tajumisel omad eelistused, mis on tingitud sellest, et proovitakse leida tunnuseid, mis on sarnasemad iseenda välimusega ja tekitavad kindlustunde või on lihtsalt meeltemööda. (Trell, 2006, lk 11)

Nii nagu kujunevad kindlate mehhanismide abil isikutaju, stereotüübid ja eelarvamused, kujuneb ka esmamulje. Teisest tervikliku pildi loomisel on abiks nii-öelda filter. Esiteks lastakse filtrist läbi alginfo – märgatakse inimese kehakeelt, hääletooni, vestlusteemat jne. Seejärel kujunevad baasteadmiste abil esimesed üldistavad oletused ning algne ülevaade. Lõpuks kujuneb välistunnuste ja tajuja enda eelistuste põhjal esmamulje. Juhul kui lastakse end mõjutada mõnest juhttunnusest, hakkab arvamust inimesest mõjutama ka oreooli- ehk haloefekt. Lisaks eelnimetatud filtrile kaasatakse mulje kujunemisse peaaegu kõik isikutaju mehhanismid. (Kidron, 1986, lk 46)

Teistega kohtumisel haarab tihti meie tähelepanu just see üks erinev ja silmapaistev tunnus, mille märkamisel teeme kohe järelused tajutava kohta. Sellist efekti nimetatakse, nagu eelmises lõigus juba mainitud, haloefektiks. Seda esineb nii isikutaju ja esmamulje kujunemisel mehhanismina kui ka tajuveana. Juhttunnusest lähtudes ei pruugita isiku teisi tunnuseid märgatagi. Oreooliefekt võib kujuneda ka positiivseks, kuid pigem lastakse end mõjutada mingist negatiivsest tunnusest. Haloefekt ilmneb peamiselt siis, kui teise omaduste tõlgendamine on raske, teist tajutakse esteetilisest vaatenurgast või kui inimest tuntakse hästi. (Kidron, 2004, lk 47)

Niisiis saab öelda, et esmamulje kujunemisel on suur roll ka isikutajul, stereotüüpidel ja haloefektil. Lisaks sellele, et nende tekkeviisidel on palju sarnaseid jooni, on nad üksteisest sõltuvad ja suhtlemise arenedes muutuvad. Lisaks on ülevaate kujunemisel nendest teguritest alati tööle rakendatud korruga mitu. See on vajalik, sest nii aidatakse tajuja saada kiiresti parem ülevaade tajutavast ning seeläbi vastavalt reageerida.

3. KEHAKEELE MÕJU MULJE TEKKIMISEL

On juba ammu teada tõsiasi, et meie keha reedab meid ilma, et seda sooviksime või märkaksime. Samas on laialdaselt levinud müüt, et inimesega kohtudes toimub temaga suhtlemine 55 protsendi ulatuses kehakeeles, 38 protsendi piires vokaalselt ja ainult 7 protsenti moodustavad sõnad. Kuid see 7%–38%–55% reegel ei vasta täielikult tõeale. Sellise arvulise tulemuse sai professor Albert Mehrabian, kui ta uuris mitteverbaalse väljenduse osakaalu suhtlemisel. Professori saadud tulemused ei kehti siiski igapäevases suhtlemises, kui sõnad ja kehakeel ei lähe kokku. Mitteverbaalne suhtlemine ei asenda verbaalset suhtlemist, küll aga täiendab seda. (Tuttar, 2013)

Verbaalse eneseväljenduse ja kehakeele ilminguid saab jagada kolme liiki. Esiteks, inimese öeldu on kooskõlas tema žestide ja miimikaga. Teiseks, kehakeel asendab sõnu (näiteks pea noogutus väljendab nõusolekut jne). Kolmandaks, sõnad ja kehakeel räägivad üksteisele vastu. Viimane ilmneb juhtudel, kui isiku tunded ja mõtted on üksteisega vastuolus. (Matsching, 2016, lk 9–10)

Inimestega kohtudes pööratakse üldjuhul esimesena tähelepanu nende näole ja näoilmele. Nägu on inimesel ainuke koht, kus leidub üsna väikesel pinnal palju lihaseid. Inimesel on kokku 43 näolihast. Tänu sellele omadusele on miimika ainus kehakeele osa, mis väljendab emotsioone kõige kindlamalt ja täpsemalt. Kuigi näoilmete mitmekesisus toob kaasa miimiliste väljendite peaaegu märkamatu erinevuse üksteisest, eristatakse 11 põhilist reaktsiooni. Kõige lihtsamini arusaadavad emotsioonid on rahu, mõtisklus, jonnakus, tõsidus, valu, nukrus, rõõm, naer, nutt, vihkamine, huvi või imestus. (Matsching, 2016, lk 39–40)

Inimeste äratundmine nägupidi on nii igapäevane ja automaatne tegevus, et selle olulisusele või keerukusele enam ei mõeldagi. Isiku tuvastamisel on suur erinevus selles, kas inimene on tuttav või võõras. Võõra näo puhul keskendutakse näojoontele nagu silmad, nina, kulmud jne, kuhu üldmulje kujunemiseks lisandub veel välistunnuste analüüs. Tuttava näo juures analüüsitase kogu näopiirkonda, see tagab isiku tuvastamise ka madala kvaliteediga piltidel. Lisaks tuttavate inimeste näojoonte jälgimisele tuntakse ja mäletatakse lihtsamini isikuid, kes on vaatejaga samast rassist või etnilisest grupist. Isiku äratundmisel ja näo tajumisel ei lähtuta ainult näost endast, vaid proovitakse tekitada loogiline tervik, seostades sellega ka isiku sisemaailm. (Samsonova, 2013, lk 10–14)

4. PSÜHHOLOOGILISED EKSPERIMENDID

Psühholoogia on suuresti eksperimentaalne teadusharu, kus praktika käigus tõestatakse ja kontrollitakse fakte ning hüpoteese teooriast. Psüühiliste nähtuste mõõdetavuse tagab erineva kvaliteediga psüühiliste omaduste esinemine inimestel (Bachmann ja Maruste, 2001, lk 18). Isikutaju ja esmamulje kujunemine varem tundmatu isikuga kohtudes on vältimatu, kuid see, kuidas ja kui hästi teisi hinnatakse, oleneb tajuja enda tasemest ja võimekusest. Tajuprotsesside, sealhulgas taju, mõõtmise põhivaldkond on psühhofüüsika.

Psühholoogiauringuid viiakse enamasti läbi etappide kaupa, mis omakorda moodustavad tsükli. Katse algab uurimisprobleemi sõnastamise ja hüpoteesi püstitamisega, sellele järgneb katse ise, lõpuks katsetulemuste analüüs ning kõige olulisemana järelduste tegemine. Tsükli moodustamiseks tuuakse kokkuvõttest välja uus probleemküsimus, mida edasi uurida. Eksperimendi juhend peab olema koostatud täpselt, meespeetavalt ning kõigile pooltele üheselt mõistetavalt. Katse ettevalmistamisest sõltub kogu katse õnnestumine, seepärast on oluline eksperimendi käiku varem praktiseerida ehk korraldada proovikatse. Katse ajaks peab eemaldama kõik segavad kõrvaltegurid ning katsealus(t)ele peab olema loodud võimalikult turvaline keskkond. (Kukk ja Tamm, 1991, lk 4–5)

Psühholoogias kasutatavate meetodikate põhinõuded on objektiivsus, evolutsioonilisus ja usaldusväärsus. Uuringud peavad toimuma kontrollitavates tingimustes, toetuma erapooletule mõõtmisele ja kirjeldusele, arvestama uuritavate nähtuste arengut ja muutumist ning andma samades või sarnastes tingimustes meetodit korrates eelmisega lähedase tulemuse. Psühholoogia põhilised meetodid on järgmised: test, eksperiment, vaatlus, intervjuu või küsitlus. Kõige levinum ning kasutatum uurimisviis nendest on eksperiment ehk katse, kus katse korraldaja peab arvestama ja muutumatuna hoidma teatuid tegureid ning sihipäraselt muutma teisi faktoreid. Eksperimenti eduka läbiviimise tulemusena saab kindlaks teha muutuste vahelised seosed. (Bachmann ja Maruste, 2001, lk 18–20)

Eksperimentaalne meetod jaguneb laboratoorseteks ja loomulikeks eksperimentideks. Katsete peamine erinevus on, et loomulikus eksperimendis on katseisik oma tavapärasel elukeskkonnas, teadmata, et on eksperimenteeritav. Seejuures tuleb järgida eetikanõudeid, mis välistavad katseisikute mistahes moel kahjustamise. Laboratoorses katses seevastu on isikud eksperimendist teadlikult ning käituvad vastavalt neile esitatud juhendit järgides. Loomuliku katse puhul on välistatud kõigi tegurite mõõtmine ja eksperimendi kordamine ning kontrollimine. Laboratoorsed katsed annavad tänu laboriseadmete ja täpsete juhiste olemasolule vaatamata aeganõudvalt protsessile peamiselt identseid tulemusi. (*Ibid.* lk 18–20)

5. METOODIKA

Isikutaju ja esmamulje kujunemise uurimiseks korraldati Tartu Jaan Poska Gümnaasiumis vahemikus 19.01.2021–29.01.2021 23 vabatahtliku õpilasega vastav eksperiment. Katse läbiviimiseks saadi ideid L. Kuke ja L. Tamme (1991) raamatust „Psühholoogia klassikatsed“. Osalejate leidmiseks saadeti laiali uuringut tutvustav registreerimiskiri koos Google Formsis koostatud registreerimisvormiga. Katse eesmärk oli analüüsida osalejate isikutaju toimimist. Täpsemalt, mida inimese juures esimesena märgatakse, mis mõjutab usaldatavust ja kas foto alusel on võimalik määratleda isiku tegevusvaldkonda. Eksperimendis kasutatud kuue portreefoto (tabel 2) valimisel lähtuti sellest, et isik pildil oleks küll tuntud, kuid pärineks sellisest tegevusvaldkonnast, millest ei olda nii teadlikud, või oleks sellises vanuses, kus teda ei ole lihtne ära tunda. Katse sobivuse kontrollimiseks ja läbiviimise praktiseerimiseks viidi eelnevalt läbi proovikatse, milles osalesid kaks eksperimenteerija pereliiget.

Katse tingimused olid osalejatele loodud võimalikult võrdsed. Katsed toimusid peamiselt pärast õppetunde samas ruumis, kus viibisid ainult eksperimenteerija ja katsealune. Tulenevalt COVID-19 laialdasest levikust kandsid ruumisviibijad nakkusohu vähendamiseks näomaske ja oli ka võimalus teha katset Zoomi veebikeskkonnas. Osalejad olid teadlikud katsete helilindistamisest. Kõigepealt tutvustati katseisikutele juhendi abil katse käiku. Osalejate ees laual oli kuus valge paberiga kaetud fotot. Pilte näidati ühekaupa ja iga foto juures küsis eksperimenteerija järgmised viis küsimust.

1. Millisele detailile pilk pidama jäi?
2. Mis on Sinu esimene mõte pildil olevast isikust?
3. Kirjelda isikut kolme omadusega, mis Sulle temaga esimesena seostuvad?
4. Kas isik on usaldatav ja miks?
5. Milline on isiku tegevusvaldkond?

Katse teises osas pidid osalejad samas ruumis elektrooniliselt täitma Google Formsis koostatud analüüsiküsimustiku (lisa 1), mis põhines katsel. Küsimustik koosnes katses kasutatud piltidest, millele olid lisatud inimeste nimed, tegevusvaldkonnad ja nende päritolu ning viiest analüüsiküsimusest, millele järgnes tagasiside andmise osa. Küsimustiku koostamisel lähtuti sellest, et osalejad saaksid analüüsida, kui palju erines nende arvamus tegelikkusest, millised detailid neid eksitada võisid ja mida oli kõige lihtsam isiku juures tuvastada. Ühele küsimusele vastamisel pidid osalejad märkima katse ajal kasutatud isikutaju mehhanisme. Valikvastustena oli pakutud Matschingu (2016) välja toodud 11 mehhanismist järgmised seitse: stereotüpiseerimine, loogiline järeldamine, analoogiate kasutamine, juhttunnustest lähtumine, äärmushinnagutest hoidumine, varemotsustatu kopeerimine,

tajukujundi tasakaalustamine. Isikutaju mehhanismid töötavad erineva sügavus- ja detailsusastmega, seega lähtuti valiku tegemisel nende esinemisvõimalusest fotode tunnetamisel. Näiteks, kuna projektsioon tähendab enda loomuomaduste ülekandmist teisele, on selle mehhanismi kasutamine sellises katses teoreetiliselt võimalik, kuid enesekohaste küsimuste vastuseid on siiski raske objektiivselt hinnata. Küll aga saab mehhanismina analüüsida loogilist järeldamist, sest sellisel juhul piisab tajujale tervikliku pildi loomiseks inimese nähtavatest omadustest. Samuti said osalejad võimaluse selgitada kirjalikult enda elukogemusi seoses esmamulje kujunemisega. Katses osalemise eest said katseisikud tänutäheks šokolaadi.

6. TULEMUSTE ANALÜÜS

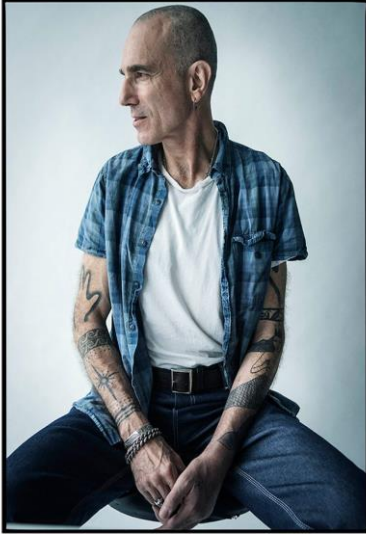
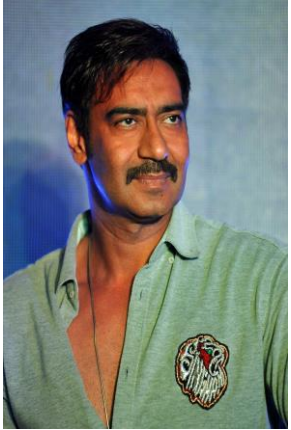
Eksperimendis osales 23 Jaan Poska Gümnaasiumi õpilast, nendest 19 olid tüdrukud ja 4 poisid. Osalejaid oli kõigist kolmest kooliastmest peaaegu võrdselt: 8 õpilast 10. klassidest, 7 õpilast 11. klassidest ja 8 õpilast 12. klassidest. Soolisi ja vanuselisi erinevusi tulemustes ei võrreldud. Zoomi veebikeskkonnas katse sooritamise võimalust kasutas 5 õpilast.

Paar nädalat enne katset viis autor läbi proovikatse kahe pereliikmega, et teada saada eksperimendi ajalist pikkust ja kontrollida küsimuste ning tööjuhendi sobivust. Kui proovikatse läbiviimise ajakulu kokku oli umbes 30 minutit, siis vabatahtlikega läbiviidud ühe katse kogupikkus oli lühem, keskmiselt 15–20 minutit. Proovikatses kulus küsimustikule vastamiseks ligikaudu 20 minutit, aga katses keskmiselt 10 minutit. Proovikatses võeti rohkem aega mõtlemiseks ja küsimustesse süveneti põhjalikumalt. Samuti võib ajakulu erinevuse põhjuseks pidada proovikatse isikute ja katseisikute umbes 33 aastast vanusevahet. Piltide kirjeldamisele kulus nii proovikatses kui ka katses keskmiselt kaheksa minutit.

6.1. Katse tulemused

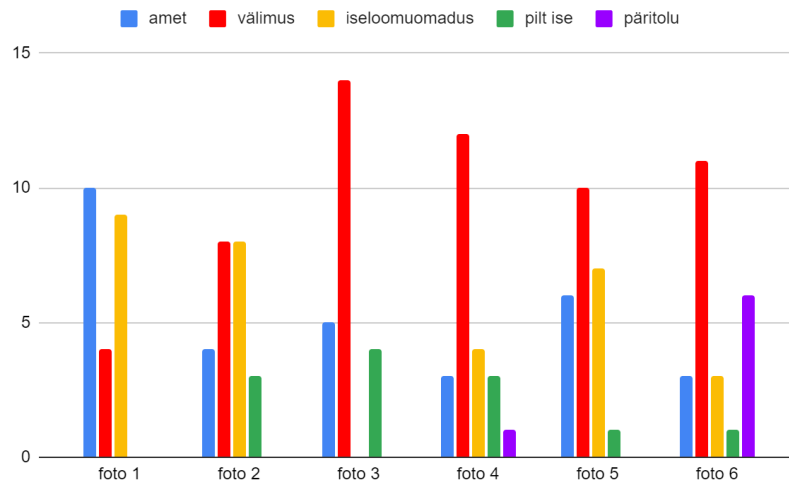
Eksperimendi käigus paluti viie küsimuse alusel kirjeldada kuut pilti. Esimese küsimuse (millisele detailile pilk pidama jäi) vastused varieerusid. Esimese pildi (tabel 2 foto 1) puhul nimetati enim nägu (7 vastajat) ja vormiriietust (7 vastajat), lisaks toodi välja silmad (5 vastajat), juuksed (5 vastajat) ja huuled (3 vastajat). Teise foto (tabel 2 foto 2) juures jäi osalejate pilk pidama prillidele (8 vastajat), silmadele (4 vastajat), hammastele (4 vastajat), juustele (3 vastajat), naeratusale (3 vastajat), kulmudele (2 vastajat). Kolmandal pildil (tabel 2 foto 3) märgati laiasid ja tumedaid kulme (7 vastajat) ja silmi (6 vastajat). Samuti tõmbas tähelepanu ka foto must-valge värvus (5 vastajat) ning pildi taustal olev kiri (2 vastajat). Neljanda isiku (tabel 2 foto 4) juures toodi välja tema naeratus (8 vastajat), kõrvarõngad (4 vastajat), hambad (4 vastajat), juuksed (3 vastajat) ja silmad (2 vastajat). Viienda pildi (tabel 2 foto 5) puhul tõsteti põhiliselt esile tätoveeringuid (22 vastajat) mainiti ka särki (1 vastaja) ja nina (1 vastaja). Kuuendal fotol (tabel 2 foto 6) nimetati kõige rohkem vuntse (19 vastajat), kuid lisaks ka särgil olevat embleemi (5 vastajat) ja isiku nahavärvi (2 vastajat). Esimese küsimuse vastustest saab järeldada, et inimeste juures märgatakse esimesena isikupärasemaid detaile ja jooni. Samuti saab antud juhul kinnitust peatükis kolm mainitud fakt, et võõraste nägude puhul nähaksegi esimesena silmi, kulme, nina jne.

Tabel 2. Eksperimendis kasutatud fotod

		
<p><i>Foto 1.</i> Ühendkuningriikide kuninganna Elizabeth II (allikas: Algoo ja Saunders, 2019)</p>	<p><i>Foto 2.</i> Ameerika päritolu autistlik pianist Matt Savage (allikas: Oliver, 2018)</p>	<p><i>Foto 3.</i> Ameerika Ühendriikide sarimõrvar Ted Bundy (allikas: Wikipedia)</p>
		
<p><i>Foto 4.</i> Ameerika pime paraolümpia ujumise mitmekordne võitja Trischa Zorn (allikas: Degun, 2012)</p>	<p><i>Foto 5.</i> Mitme Oscariga pärjatud Inglise näitleja Daniel Day-Lewis (allikas: Walker, 2017)</p>	<p><i>Foto 6.</i> India filminäitleja Ajay Devgan (allikas: IMDb)</p>

Teise, esmamulje kujunemist uuriva küsimuse vastused erinesid isikuti, kuid olid peamiselt seotud nende välimusega (vt joonis 2). Esimese foto juures märgati kõigepealt vormiriietust ja sellepärast seostus katsealuste esmane mõte rohkem isiku ametiga. Teise pildi juures seostus esimene mõte võrdselt iseloomu ja välimusega. Esile toodi näiteks ebasümmeetriline lõualuu kui ka isiku intelligentsus. Kolmandal fotol seostus esmane mõte isiku välimusega. Peamiselt rõhutati isiku kenadust ja ebakindlust tekitavat pilku. Neljanda pildi juures toodi välja isiku lai naeratus, kuid ka see, et isik näib joobnuna. Viiendal fotol oleva isiku tätoveeringud seostusid katseisikutele peamiselt huvitava isiksusega. Kuuendal pildil toodi esile inimese lõunamine

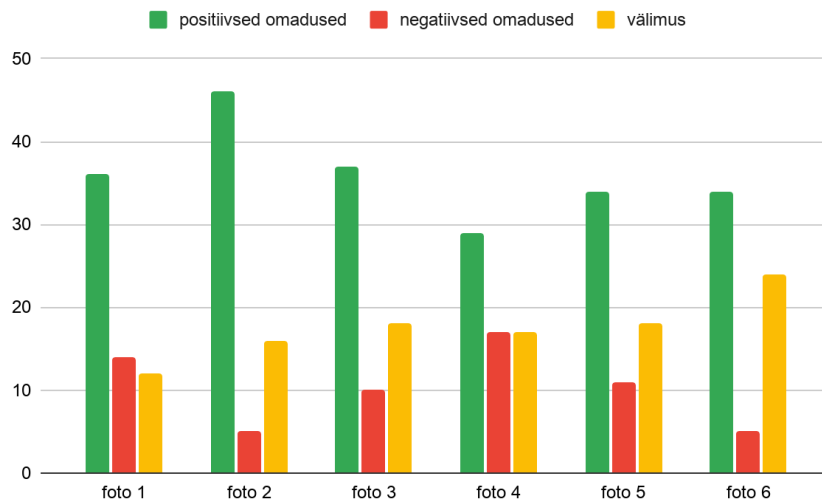
päritolu ja riietusstiili. Teise küsimuse vastustest saab järeldada, et esimene mõte inimese kohta kujuneb peamiselt sellest, millele esimesena pilk pidama jääb. Nagu meile isikutaju seaduspärasused ütlevad, tajutakse võõraste inimestest arvamuse loomisel esmalt nende stereotüüpset tausta ja nähakse neid mingi rolli kehastajatena. Samuti lastakse end mõjutada mingist kindlast juhttunnusest.

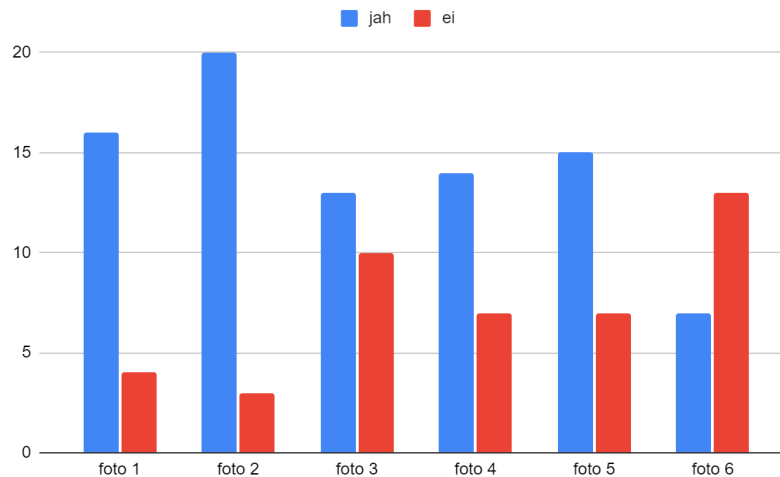
Joonis 2. Mis on Sinu esimene mõte pildil olevast isikust?

Kolmanda küsimuse paluti tuua välja kolm esimesena isikuga seostuvat omadust (vt joonis 3). Vastustes kirjeldati isikuid üldiselt positiivsete omadustega. Võib eeldada, et iseloomuomadused olid peamiselt tuletatud välimusest. Kuna töö autorile pole teada piltidel olevate inimeste tegelikud iseloomuomadused, siis ei saa määrata nende tegelikkusele vastavust, vaid tulemuste analüüsis võrreldakse, kas teatud välistunnuste juures toovad katseisikud välja sarnaseid või pigem erinevaid iseloomuomadusi. Esimese pildi juures omistati vormiriietuse järgi isikule sellised positiivseid omadusi nagu enesekindel, julge, korrektne. Negatiivsetest omadustest aga range, tõsine, samas toodi välimusest esile näiteks ilus ja noor. Teise foto puhul omistati prillide ja naeratuse põhjal isikule positiivseid omadusi nagu tark, töökas, viisakas. Negatiivsetest omadustest aga arglik, nohiklik ning välimuse juures mainiti eelkõige viisakat riietust ja juuksetukka. Kolmanda pildi juures toodi välja positiivsetest omadustest enesekindlust ja korralikkust, negatiivsetest omadustest aga salakavalust ja rangust ning välimusest noorust ja ilu. Neljandal fotol seostati isik selliste positiivsete omadustega nagu sõbralik ning rõõmus, peamiste negatiivsete omadustena mainiti kergemeelsust, ja võimalust, et isik on sõltlane, välimuse juures nimetati keskealisust ning laia naeratust. Viienda pildi juures viidi tätoveeringutega kokku positiivsetest omadustest sõnad julge, huvitav, vabameelne, negatiivsetest omadustest kuri ja hirmuäratav ning välimuse juures mainiti riietust ja vanemaealisust. Kuuendal fotol omistati vuntside järgi isikule

sellised positiivsed omadused nagu humoorikas ja lõbus, negatiivsetest omadustest pealetükkiv, naistemees, välimuse juures toodi välja isiku võõramaine päritolu. Seega leidis kinnitust, et inimestel on harjumus ühendada stereotüüpiseerival moel tajutava isiku välimus mingi kindla iseloomuomadusega. Kuigi oma arvamuse kujundamisel inimestest pole piisav toetuda ainult välimusele, aitab välimuse isikuomadustega sidumine siiski kaasa sügavamale isikutesse süvenemisele.

Joonis 3. Kirjelda isikuid kolme omadusega, mis Sulle temaga esimesena seostuvad Neljanda küsimuse (vt joonis 4) vastustes pidasid katseisikud kuuest isikust usaldusväärseks viit. Usaldusväärset määrati peamiselt isikute välimuse põhjal. Rohkem usaldati inimesi, kes kandsid vormi (tabel 2 foto 1), kellel oli korralikum välimus (tabel 2 foto 2), sõbralikum ja naeratah näoilme (tabel 2 fotod 2 ja 4), vanemlik olek (tabel 2 fotod 4 ja 5). Kolmandal pildil kohtu märgiti isiku usaldusväärset ja mitteusaldusväärset peaaegu võrdselt, sest isikut peeti sümpaatseks, kuid tema pilk tekitas kahtlusi. Kuuendal fotol olevat isikut ei peetud usaldusväärseks tema pilgu ja naeratuse ning tõenäoliselt ka võõrapärase välimuse pärast. Sellest järeldub, et inimesed kipuvad kergemini usaldama isikuid, kellel on korralikum välimus ja lahkem näoilme ning näivad kultuuriliselt tuttavlikumad. Seega sai kinnitust mainitud asjaolu, et esimesel kohtumisel ülesnäidatud olek mängib esmamulje kujunemisel suurt rolli. Seega kui isik näitab üles positiivsust, kujunevad temast head arvamused. Samuti proovitakse teiste isikute tajumisel leida tunnuseid, mis tekitavad tajujas kindlustunnet.

Joonis 4. Kas isik on usaldatav?

Viies küsimus küsiti, milline on isiku tegevusvaldkond. Vastused varieerusid taas isikute ja õigesti pakutud ameteid oli vähe. Esimese pildi (Elizabeth II, tabel 2 foto 1) puhul pakuti peamiselt sõjaväge, selline vastus tulenes tõenäoliselt vormiriietusest. Kahel korral öeldi ka kuninganna, mis tähendab, et isik tunti ära. Teise pildi (Matt Savage, tabel 2 foto 2) juures pakuti isiku tegevusvaldkonnaks IT valdkonna õpetajat või õpilast ülikoolis, kuid tegelikult on isik autististlike isikuomadustega muusik. Kolmas isik (Ted Bundy, tabel 2 foto 3) tegeleb katseisikute arvates muusikaga või veel õpib koolis. Tegelikult on ta aga tuntud sarimõrvarina. Ted Bundy puhul saab õigeks lugeda vastuseid, kus pakuti, et isik õpib koolis, sest tegu ongi pildiga tema kooliajast. Neljanda foto (Trischa Zorn, tabel 2 foto 4) puhul nimetati tegevusvaldkonnaks ettekandja või pereema, kuid tegu on hoopis nägemispuudega inimesega, kes on paraolümpial ujumise mitmekordne võitja. Viienda isiku (Daniel Day-Lewis, tabel 2 foto 5) amet oli osalejate arvates muusik, kunstnik või automehaanik, kuid tegelikult on ta mitu Oscarit võitnud näitleja. Kuuenda pildi (Ajay Devgan, tabel 2 foto 6) puhul pakuti tegevusvaldkonnaks kas müüjat või kurjategijat. Neljal korral pakuti ka näitlemist, mis oli õige vastus. Tulemustest saab järeldada, et üksnes pildi põhjal ei saa isiku tegevusvaldkonna üle otsustada, sest inimeste välimus võib olla petlik. Otsuse langetamisel hakatakse inimesi kindlate tunnuste põhjal stereotüüpiliselt rühmitama. Näiteks seostati korraliku ning veidi nohikliku välimusega noormeest (tabel 2 foto 2) infotehnoloogiaga, sest on kujunenud arvamus, et IT-ga tegelevad inimesed näevadki enamasti just sellised välja.

Katse tulemusi võis mõjutada osalejate sihilik eelarvamuste vältimine või nendest lähtumine, küsimuste kordumise tõttu järgmisele küsimusele vastuse ettemõtlemine, vastamisega viivitamine (vajalikud sõnad ei tulnud nii kiiresti meelde, mõte jooksis kokku vms) ja piltide erinev kvaliteet.

6.2. Analüüsiküsimustiku tulemused

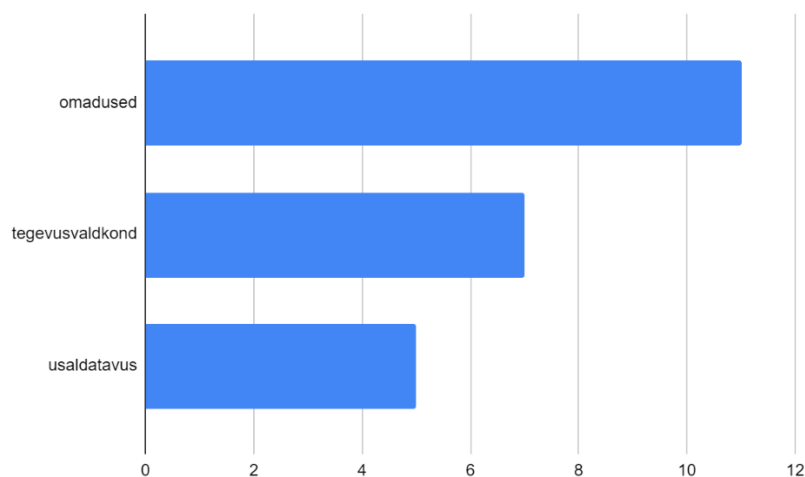
Piltide kirjeldamise järel täitsid kõik osalejad analüüsiküsimustiku (lisa 1). Esimese küsimusena said katseisikud võrrelda oma arvamuse ja mulje erinevust tegelikkusest. Kõige rohkem läksid arvamused ja tegelikkus lahku kahe pildi (tabel 2 fotod 3 ja 4) juures. Kolmanda foto puhul põhjendasid osalejad oma väärarvamust isiku sarmika välimuse, korraliku riietuse ja naeratusena. Neljanda pildi juures ei osatud arvata seda, et isik võiks tegeleda ujumisega ja olla erivajadusega. Selle põhjal leiab kinnitust esmamulje petlikkus ning haloefekti levinud kasutamine inimeste üle otsustamisel. Näiteks võeti kolmanda foto juures juhtumuseks isiku atraktiivsus ja selle põhjal eeldati, et ka tema iseloom on hea.

Küsimustiku teisest küsimusest (milline välistunnus pani isikuid usaldama) selgus, et välistunnustest pani osalejaid isikuid usaldama näoilme (6 vastajat), välimus (5 vastajat), naeratus (5 vastajat), silmad (5 vastajat) ja riietus (4 vastajat). Kiiremini ja suurema usalduse teenisid need isikud, kellel oli korralikum välimus, sõbralik või naerataav näoilme. Kuigi välja toodud välistunnused avaldusid kohati võrdväärset, lähtusid katseisikud inimeste usaldusvääruse määramisel katse neljandale küsimusele antud vastuste põhjal kinnitust saanud esmamulje kujunemise seaduspärasuse alusel tunnustest, mis olid neile meelepärased.

Analüüsiküsimustikus paluti katseisikutel märkida ära ka isikutaju mehhanismid, mida nad enda arvates arvamuse kujundamisel kasutasid. Vastajad võisid alateadlikult katse ajal neid mehhanisme isiku omaduste hindamisel kasutada, kuid võibolla ei osanud nad neid ära tunda ja teadvustada. Isikutaju mehhanismide kasutamine ja info haldamine algab välistunnuste analüüsiga (Kidron, 1986, lk 42). Vastajatel paluti hinnata järgmist seitset mehhanismi: stereotüpiseerimine, nähtavatest omadustest tervikpildi loomine, isiku sarnastamine iseendaga, silmapaistvast juhtumusest lähtumine, äärmushinnangutest hoidumine, sarnase varasema kogemuse kasutamine ning vasturääkivate tunnuste eiramine, et tekiks loogiline tervikpilt. Selgus, et peamiselt kasutati vastajate enda hinnangul tervikpildi loomist (22 vastust), haloefekti (18 vastust), stereotüpiseerimist (14 vastust) ja sarnase varasema kogemuse kasutamist (13 vastust). Sellest saab järeldada, et loogilise tervikpildi loomist kasutatakse teiste inimeste analüüsimisel palju, kuid selle kasutamisel lähtutakse ainult teadaolevast. Kuigi stereotüüpidest ja haloefektist ei tohiks ennast juhtida lasta, on nende kasutamine inimeste üle otsuse tegemisel siiski, nagu ka katse tulemustest selgub, laialdaselt levinud. Need mehhanismid, mida saab käsitleda tajuvigadena, aitavad korraga aju jõudnud suurt infohulka kiiremini analüüsida ja oma arvamust inimestest kujundada.

Järgmiseks pidid osalejad märkima, kas nende arvates oli välimuse järgi kõige lihtsam tuvastada isikute omadusi, nende usaldatavust või tegevusvaldkonda (vt joonis 5). Vastustest

selgus, et katseisikute hinnangul oli kõige kergem isikutele välimuse järgi selgitada välja nende omadusi (11 vastajat). Selline tulemus on ka loogiline, sest nagu katse kolmanda küsimuse vastustest ja eelpoolanalüüsitud kirjanduse (Hayes, 2001, lk 31), kinnitust leidis, et inimestel on harjumus kindlate püsivate näivate väliste tunnuste põhjal omistada kindlaid iseloomuomadusi. Tulemusest leiab kinnitust, et katseisikud tegid inimese välimuse alusel järeldusi tema iseloomu kohta.

Joonis 5. Mida oli kõige lihtsam välimuse järgi tuvastada?

Osalejate kogemused esmamulje kujunemisega olid erinevad. Suurema osa vastajate esmamuljed ei ole paika pidanud, vaid aja jooksul ja tutvuse käigus muutunud, kuid oli ka neid, kelle esmamuljed kaasinimestest on osutunud tõeks. Samuti leidis vastajate seas neid, kes oma sõnul proovivad esmamulje alusel inimese kohta otsuse langetamist vältida ning iga uue tutvuse juures alustada n-ö puhtalt lehelt.

Saadud tagasiside eksperimendile ja selle korraldusele oli peamiselt positiivne. Osalejad tõid esile, et katse oli kasulik ja aitas neil ennast rohkem tundma õppida just sellest küljest, kuidas nad ise inimesi hindavad. Lisaks märgiti, et esmamulje ja inimeste välimus võivad olla väga petlikud ja neid ei tasu alati usaldada. Samuti oli osalejatel mõnel juhul takistuseks kohati õigete eestikeelsete omadussõnade leidmine isikute kirjeldamiseks. Mõned vastajad väljendasid ennast selle asemel osaliselt ingliskeelsete sõnadega.

KOKKUVÕTE

Uurimistöö eesmärgid olid selgitada isikutaju olemust ja mehhanisme ning analüüsida isikutaju mõjutegureid. Ümbritseva keskkonna ja teiste isikute tajumine on inimese elutegevuseks loomulik ja hädavajalik protsess. Eesmärkide täitmiseks püstitati järgmised uurimisküsimused.

1. Mis kujundab isikutaju?
2. Millistest tunnustest lähtutakse isiksuse üle otsustamisel?
3. Kuidas on seotud stereotüübid ja haloefekt esmamulje kujunemise ning muutumisega?

Uurimisküsimustele saadi vastused osaliselt erialasest kirjandusest ja osaliselt läbiviidud katsest. Teoriast ja katsetulemustest saab järeldada, et isikutaju kujunemine koosneb mitmeetapilisest protsessist, kus on tähtis roll isikutaju mehhanismidel, inimestevahelistel suhetel ja inimeste eelistustel. Isiku üle otsustamisel võetakse arvesse isiku välimus, näoilme, kehakeel, tajuja enda hetke huvi ja emotsionaalne seisund. Esmamulje on lühikese ajaga loodud terviklik arvamus teisest inimesest. Selle kujunemise ja muutumisega on tihedalt seotud ka sotsiaalset taju lihtsustavad stereotüübid ja haloefekt, sest kõik kolm omavahel seotud mehhanismi aitavad ümbritseva tajumisele kaasa.

Töö käigus viidi 23 vabatahtliku Tartu Jaan Poska Gümnaasiumi õpilasega läbi eksperiment, et uurida isikutaju ja esmamulje kujunemist. Katse koosnes kahest osast. Esimeses pooles pidid osalejad viie küsimuse abil kirjeldama kuut portreefotot. Teises osas täitsid katseisikud katsel põhineva analüüsiküsimustiku.

Katse ja analüüsiküsimustiku tulemuste analüüsil selgus, et inimeste juures märgatakse esimesena isikupärasemaid välimuse tunnuseid ning nendest kujundatakse tavaliselt ka esimene mulje. Kindlate tunnustega kiputakse seostama kindlaid iseloomuomadusi. Rohkem usaldatakse inimesi, kes näevad välja korralikumad ja rõõmsameelsemad. Tulemuste analüüsi käigus leidis kinnitust tõsiasi, et üksnes fotode põhjal ei saa määrata isikute iseloomuomadusi, usaldusväärust ega tegevusvaldkonda, sest inimesi rühmitatakse stereotüüpiseerimise käigus nende väliste tunnuste alusel juba varem kultuurikeskkonnas loodud kategooriatesse. Stereotüüpid ja haloefekt on vaatamata nendega kaasnevast tegelikkuse moonutamisest, millega võib kaasneda eelarvamuslik suhtumine siiski väga olulised isikutaju ja sotsiaalse tunnetuse mehhanismid teistest inimestest mulje kujunemisel, sest aitavad ajju jõudvat suurt infohulka kiiresti analüüsida.

Autor leiab, et antud teema edasisel uurimisel võiks kasutada järgmises katses piltide asemel videoklippe, kus on näha ja kuulda erinevaid isikuid suhtlemas. See aitaks katses osalejatel saada isikust, täpsemalt tema iseloomust, parema ülevaate. Samuti võiks eksperimenti

kaasata rohkem katseisikuid, et saaks esmamuljet ulatuslikumalt uurida ja tulemusi põhjalikumalt analüüsida.

ABSTRACT

This research paper has been written on the topic “The functions of mechanisms of person perception and the impact of prejudice on personal perception” by Hanna Heinmets and was originally written in Estonian. The topic was chosen because of the personal interest in psychology.

The aim of the research paper was to explain the nature of person perception and its cognitive processes, to analyze the factors that influence person perception and it was based on an experiment conducted among 23 students of Tartu Jaan Poska Gymnasium between 19–29 January 2021. This research paper provides answers to the following questions: which shapes person perception, what characteristics are used to decide on a personality and how the halo effect and stereotypes are related to the formation and change of first impression.

The research paper consists of six paragraphs. It begins by giving an overview of perception, mechanisms of person perception and interrelationship of prejudices, stereotypes and first impressions and their formation. The current paper also describes mimicry, body language, image-based identification and gives an overview of conditions for conducting a psychological experiment. Lastly, it analyzes the results of the experiment and summarizes how person perception and first impression are formed by perceiving persons from pictures.

The experiment was divided into two parts. The participants needed to describe six photos with the help of five questions and afterwards they were asked to fill in a questionnaire. The results from the experiment showed that certain outer features are connected with certain characteristic features. As well as this, one could not base on a photo only when presuming a person's characteristics or their jobs. It can be concluded that stereotypes and halo effect are essential person perception mechanisms when judging by the looks of a person.

The author of the current paper made a recommendation to use video clips instead of pictures in the future experiments.

Keywords of the current research paper are the following: person perception, stereotypes, first impression, experiment, picture-based analysis.

KASUTATUD MATERJALID

Algoo, Jennifer; Saunders, Nicole 2019. In photos: Queen Elizabeth II Through the Years. Kättesaadav: <https://www.harpersbazaar.com/culture/features/g6180/queen-elizabeth-pictures/?slide=10>. (20.03.2021).

Bachmann, Talis; Huik, Jaan 1989. Imetabane taju. Tallinn: Valgus.

Bachmann, Talis; Maruste, Rait 2001. Psühholoogia alused. Tallinn: Ilo.

Biin, Helen; Mägi, Eve 2015. Uus põlvkond, vähem stereotüüpe? – Postimees 17.02. Kättesaadav: <https://leht.postimees.ee/3094833/uus-polvkond-vahem-stereotuupe>. (20.03.2021).

Degun, Tom 2012. Exclusive: Greatest ever Paralympia keen to use influence to help US win Olympic bid. Kättesaadav: <https://www.insidethegames.biz/articles/18426/exclusive-greatest-ever-paralympian-keen-to-use-influence-to-help-us-win-olympic-bid>. (20.03.2021).

Demarais, Ann; White, Valerie 2005. Esmamuljed. Mida te ei tea sellest, kuidas teised teid näevad. Tallinn: Pegasus.

Farand, Chloe 2016. Duck or rabbit? The 100-year-old optical illusion that could tell you how creative you are. Kättesaadav: <https://www.independent.co.uk/news/science/duck-or-rabbit-100-year-old-optical-illusion-tells-you-how-creative-you-are-a6873106.html>. (20.03.2021).

Hallutsinatsioonide ja illusioonide erinevus 2019. Kättesaadav: <https://et.mortsure.com/blog/difference-between-hallucinations-and-illusions-6e6c2b/>. (20.03.2021).

Hayes, Nicky 2002. Sotsiaalpsühholoogia alused. Tallinn: Külim.

IMDb. Kättesaadav: <https://www.imdb.com/name/nm0222426/>. (20.03.2021).

Kidron, Anti 1986. Suhtlemispsühholoogia. Tallinn: Valgus.

Kidron, Anti 2004. Suhtlemine. Tallinn: Mondo.

Kukk, Leili; Tamm, Leelo 1991. Psühholoogia klassikatsed. Tallinn: Eesti Õppekirjanduse Keskus.

Matsching, Monika 2016. Kehakeel. Saa teistest aru ilma nende poolt öeldud sõnu kuulmata. Tallinn: Maya.

McLeod, Saul 2017. Stereotypes. Kättesaadav: <https://www.simplypsychology.org/katz-braly.html>. (20.03.2021).

Oliver, Mark 2018. 23 Famous People With Autism Who Accomplished Incredible Things. Kättesaadav: <https://allthatsinteresting.com/famous-people-with-autism#5>. (20.03.2021).

Palk, Eva 2017. Aistingud ja taju. Taju liigid ja omadused 2. Kättesaadav: <https://e-koolikott.ee/oppematerjal/14366-Aistingud-ja-taju-Taju-liigid-ja-omadused-2>. (20.03.2021).

Perceptual Psychology 2010. Kättesaadav: <https://web.archive.org/web/20110216120030/http://www.essortment.com/perceptual-psychology-nativism-vs-empiricism-16772.html>. (20.03.2021).

Psühhopaatoloogia. Kättesaadav: <https://www.kliinikum.ee/psyhhiaatrikliinik/lisad/ravi/ph/00psyhhopatol.htm>. (20.03.2021).

Samsonova, Irina 2013. Nägudepõhine isikutaju: äratundmist soodustavate tegurite uurimine. Bakalaureusetöö. Tallinn: Tartu Ülikool.

Soostereotüübid... Kättesaadav: <http://www.haridusjasugu.ee/moisted/soostereotuubid/>. (20.03.2021).

Tamm, Maria 2017. Taju ja õppimine. Videoloeng. Kättesaadav: <https://vimeo.com/250181754>. (20.03.2021).

Trell, Ellen 2006. Suhtlemispsühholoogia I. Tallinn: Tallinna Tehnikakõrgkool.

Tuttar, Janek 2013. Avaliku esinemise muut: kehakeel ja 7%–38%–55% reegel. Kättesaadav: <https://www.avalikesinemine.net/avaliku-esinemise-muut-kehakeel-ja-7-38-55-reegel/>. (20.03.2021).

Walker, Tim 2017. Daniel Day-Lewis photographed for W Magazine, December 2017. Kättesaadav: <https://www.pinterest.com/pin/462674561718347952/>. (20.03.2021).

Wikipedia. Kättesaadav: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/a/ab/Ted_Bundy_HS_Yearbook.jpeg/270px-Ted_Bundy_HS_Yearbook.jpeg. (20.03.2021).

Lisa 1. Katsejärgne analüüsiküsimustik

Analüüsiküsimustik on koostatud Google Formsi dokumendina.

Allpool on toodud katses kasutatud fotodel olevate inimeste tegelikud isiksused. Palun vasta nende põhjal analüüsiküsimustele ning lõpuks anna katse kohta ka tagasisidet.

Aitäh!

Hanna Heinmets

Milliste piltide puhul mulje ja arvamus kõige rohkem erines tegelikkusest? Miks see nii võis olla? Mis detail võis eksitada?

Milline välistunnus pani Sind isikuid usaldama?

Märgi isikutaju mehhanismid, mida otsuse tegemisel kasutasid

- Stereotüpiseerimine (üksiktunnuse järgi kategooriatesse paigutamine)
- Nähtavatest omadustest tervikpildi loomine
- Isiku sarnastamine iseendaga (endaga sarnase tunnuse otsimine)
- Silmapaistvast juhttunnusest lähtumine
- Äärmushinnangutest hoidumine
- Sarnas varasema kogemuse kasutamine
- Vasturääkivate tunnuste eiramine, et tekiks loogiline tervikpilt

Mida oli kõige lihtsam välimuse järgi tuvastada?

- Omadused
- Usaldatavus

Tegevusvaldkond

Millised on Sinu kogemused esmamuljega teistest inimestest? Kas see on pidanud paika või pigem muutunud hilisema tutvuse käigus? Palun selgita.

Tagasiside katse kohta

Palun hinda katse korraldust

	1	2	3	4	5	
Väga halb	☐	☐	☐	☐	☐	Väga hea

Kuidas Sulle eksperiment meeldis?

	1	2	3	4	5	
Ei meeldinud	☐	☐	☐	☐	☐	Meeldis väga

Mida oleksin võinud teisiti teha?

Kas eksperiment oli Sulle kuidagi kasulik? Aitas see Sul ennast paremini tundma õppida või said hoopis midagi uut teada?